

नशा एखाद्याची

“अरे सदाशिवा, भातात एकाच वेळी शिकरण, वाटाण्याची उसळ, पापलेटाचं कालवण कालवून कसं रे खातोस! नुसतं बघून पोटात कालवतं रे!”

निगुतीने शिजवलेलं अन्नब्रह्म निव्वळ उदरभरण म्हणून गपागप गिळलं जाताना पाहून माझी सुगरण आजी कळवळली.

एरवी कोकणी शेतकरी छ्यापाचा पण गुलाबी गोरा, पिंग्या केसांचा, हिरवट डोळ्यांचा, धुवट सोवळा दिसणारा सदाशिव गावच्या शेतात राबताना तिनेच हेरला होता. घरकाम करता करता चार बुकं शिकेल म्हणून तीच त्याला मुंबईला घेऊन आली होती.

तो ती दोन्ही कर्तव्यं बिनबोभाट पार पाडत होता. कविता पाठ करताना पुस्तकावर पाट, पाटावर ताट असा थाट करून तो तांदूळ निवडायला बसे. खडा सापडेपर्यंत एक कडवं घोकायचं आणि खडा वेचला की पुस्तक पुढे ओढून पुढलं कडवं बघून घ्यायचं असा शिरस्ता होता. निकुंबांची ‘घाल घाल पिंगा वाऱ्या’ मला प्रथम भेटली ती अशी सदाशिवाच्या पाटाखालची कविता म्हणूनच! सगळी सुकी कामं करताना त्याच्या एका हातात पुस्तक, अगदी त्यातल्या खुणेच्या बोटसकट असे.

एक दिवस घरात उंदीर शिरला. पुस्तकहस्त सदाशिवाने मोठ्या चपळाईने त्याचा एकाहाती निकाल लावला. आणि मग एका हातात विद्यादात्याचं ते निकामी वाहन आणि दुसऱ्या हातात विद्या असा तो नाक्यावरच्या उकिरड्यापर्यंत जाऊन त्या मृत वाहनाचं विसर्जन करून आला.

रोज दुपारी कामातून जरा मोकळीक मिळाली की तो रस्त्यावर जाई. अगदी गल्लीच्या या टोकापासून त्या टोकापर्यंत अनिवार आंतरिक ओढीने जवळजवळ धावतच जाई. तो दुसऱ्या टोकाला काहीतरी महत्वाच्या कामासाठी अत्यंत लगबगीने जातो आहे असाच बघणाऱ्याचा समज होई. त्या टोकाला पोचल्यावर एका झटक्यात वळून सदाशिव पुन्हा या टोकापर्यंत तसाच झपाझप चालत येई. अशी निरुद्देश सहस्रपावली पुरी झाली की थोडावेळ तो गजराजासारखा जागच्या जागी झुलत राही. हे सारं आह्निक संपलं की तो घरात येऊन मोठ्या उत्साहाने पुन्हा कामाला लागे.

आजीला दम्यासाठी औषध म्हणून बकरीचं दूध प्यायला सांगितलं होतं. त्यासोबत बकरीच्या मूत्रात भिजवलेली फडकी तिच्या खोलीत अंधरायचाही सल्ला होता. त्यासाठी

सदाशिव रोज सकाळी वांद्र्याच्या कुण्या बकरीचं दर्शन घेऊन एका हातात मूत्राचा तांब्या आणि दुसऱ्या, पुस्तकधारी हातात दुधाची चरवी असा परत येई.

एक दिवस घरी कुणी खासे पाहुणे आले होते. मटणाचा बेत होता. शिवाय गोडाला म्हणून खीरही होती. त्या दोन पक्वान्नांची चव सदाशिवाच्या जिभेने वेगवेगळी चाखावी असा आजीचा आग्रह होता. नुसतं सांगून थांबेल तर ती आजी कसली? ती त्याच्यावर नजर ठेवायला गेली. तिच्या शब्दाखातर त्याने खीरभात आणि मटणभात वेगवेगळे कालवले होते. मात्र घास घेताना दोहोंचा एकत्रच घेतला जात होता. त्याबद्दल आजीच्या तोंडाचा पट्टा सुरू झाला असता. पण तिच्या तोंडून शब्दच फुटेना. ताटाच्या बाजूला वांद्र्याचा तांब्या होता! जरा सावरल्यावर ती ओरडली,

“अरे सदाशिवा, हे काय हे!”

“ह्यां? ह्यां बकरीचां गोमुतार आसां आजी! रोज जेवल्यार पितंय मियां! तब्येतीक बरां असतां.”

कोण जाणे! ‘बकरीचं गोमूत्र’ पिऊन असेल किंवा त्याच्या त्या नियमित ‘वर्क आउट’ने असेल, तो तगडा झाला होता हे मात्र खरं.

मॅट्रिक झाल्यावर त्याने तीन-चार वर्षं बोटीवर नोकरी केली. जमलेल्या पुंजीत त्याने आमच्या जवळच एका बैऱ्या चाळीत खोली घेतली. कुणीतरी त्याला बँकेत शिपाई म्हणून चिकटवला. सुपारीचं खांडही न खाणाऱ्या सदाशिवाला एकच व्यसन होतं, दुसऱ्यांसाठी झिजण्याचं. फावल्या वेळात तो आमच्या बिल्डिंगमधल्या लोकांची लहानमोठी कामं करत असे. त्याचा त्याने कधी मोबदला घेतला नाही.

फडकेकाका आणि काकू आपल्या चपला अंधेरीच्या एका ठराविक कारागिराकडूनच बांधून घेत. म्हातारपणामुळे त्या दोघांना अंधेरीपर्यंत जाणं अशक्य झालं होतं. सदाशिवाला तो पत्ता माहीत होता. दर दोन वर्षांनी तो ते चर्मकर्म करत असे. वयापरतवे काकूचे गुडघे धरले. त्यांना चालवेनासं झालं. पण काकांना रोज मैदानातली सप्तपदी हवी असे. त्यांच्या हट्टाखातर काकू मैदानात चालायला जात आणि आल्यावर कळवळत बसत. हे सदाशिवाला कळलं. त्यानंतर जेव्हा त्याने चपला करून घेतल्या तेव्हा काकूच्या वहाणा इतक्या लहान करून घेतल्या की त्या त्यांच्या पायात शिरेनात. नव्याने चपला बांधून घ्यायला सदाशिवाला वेळच होईना. जुन्या वहाणा तुटल्यावर काकूंना घराबाहेर पडता येईना. मैदानी सप्तपदी बंद पडली. सारा ठपका सदाशिवावर आला. इमाने इतबारे बोलणी खात तो काकांच्या सोबत मैदानात जात राहिला. पण चालण्यामुळे काकूंना होणारा त्रास मात्र बंद झाला. त्यांचं कळवळणं थांबलं.

म्हात्र्यांच्या लंगड्या मांजरीवर सदाशिवाचा भारी जीव होता. तिच्या गर्भारपणात त्याने तिचे सगळे डोहाळे पुरवले. ती बाहेरच्या टेबलाखाली बाळंत झाली. घरादाराच्या कौतुकाचा विषय झाली तिची पिल्लं! म्हात्र्यांची छोटी सुषमा तर शाळेतून आल्याआल्या थोडा वेळ त्यांच्याशी खेळून मगच खाऊ खायला जाई. एक दिवस तिने तिचं जड दप्तर त्या टेबलावर ठेवलं आणि ती माऊच्या बाळांत गुंगली. घाईने ठेवलेलं ते आत्मघातकी दप्तर हळूहळू तिरपं होत होत कलंडलं आणि खाली कोसळलं. मांजरीचं एक अती चळवळं पिल्लू नेमकं त्याच वेळी, त्याच जागी पोचलं आणि त्या कोसळलेल्या मणभर ओझ्याखाली चिरडून मेलं.

ते गोजिरवाणं पिल्लू मेल्याचं दुःख सुषमाला रडवायला पुरेसं होतं. पण मांजर मेलं की फार मोठं पाप लागतं असंही तिला ऐकून माहीत होतं. ती पुरती घाबरून गेली. तिने भोकांड पसरलं ते आवरेचना. सगळ्यांनी समजूत घातली. नवी मांजरी देऊ केली. खाऊ, बाहुली, वगैरेंची लालूच दाखवली. पण व्यर्थ.

सदाशिवाने तिच्या रडण्यातला बाऊच नाहीसा केला. त्याने अगदी सहज तिला विचारलं, “गो, गळो कित्या काडतं? असां काय पापबीप लागणां नाय. दाखव तुकां? मियां याक चिरडूं?”

त्याने आपल्या दांडग्या पायाचा हातोडा दुसऱ्या एका पिल्लाच्या डोक्यावर सरसावला. आक्रोश आवरला नाही तर ते दुसरंही पिल्लू नाहक प्राणाला मुकेल; त्याचे प्राण आपल्या कंठात अडकलेले आहेत; ह्या धास्तीने तिने घाईघाईने रडं थांबवलं.

त्या रात्री सदाशिव जेवला नाही हे तिला कळलंही नाही.

बरेच दिवस लग्नाच्या बाबतीत टंगळमंगळ करत तो ‘एकटा जीव, सदाशिव’च राहिला. पण एका सुटीत त्याच्या वडलांनी त्याला बोहल्यावर उभा केलाच. मुलगी, तुळशी, फायनलपर्यंत शिकलेली होती. सदाशिवाने तिलाही एका शाळेत शिपाईण म्हणून नोकरीला लावली. दोन मुलं झाली. आमचं घर शिक्षकांचं. सदाशिवाची मुलं आमच्या कुटुंबाचा भागच होती. तिथे त्या मुलांचेही खाऊऐवजी वयोमानानुसार पुस्तकं देऊनच लाड झाले.

तुळशी सुगरण होती. दर वर्षीच्या गावच्या जत्रेच्या वेळी तिच्या हातच्या शेवकांडाच्या लाडवांचा नैवेद्य दाखवला जाई. एका वर्षी सदाशिवाच्या डोक्यात नवंच काही आलं.

बायको, सासू, मेव्हणी सगळ्यांना कामाला लावून त्याने शेवकांडाचे डोंगरभर लाडू करून घेतले आणि जत्रेत विकायला ठेवले. विक्री उत्तम होत होती. वीस टक्के नफा होईल हे ध्यानात आल्याबरोबर ते नफ्याचे वरचे लाडू सदाशिवाने आधीच गोरगरिबांना वाटून टाकले. मेव्हणी म्हणाली,

“दाजीनूं, निदान आमच्या कष्टांचं थोडंतरी आम्हाला मिळू द्यायचं होतं ना!”

पुढल्या वर्षी त्याने रीतसर हाताखाली दहा-बारा माणसं घेऊन मोठ्या प्रमाणावर लाडू केले आणि जत्रेत मोठं दुकानच टाकलं.

त्याच्याच गावचा गुणा शिंगरे त्या वर्षी जरा उशीराच गावाला जायचा होता. तो धापा टाकत आमच्याकडे आला,

“आजीनूं, सदाचो निरोप इलोसा.”

“बरी आहेत ना बाबा सगळी?”

“हो. सदाच्या मुलांना तुम्ही जी जी पुस्तकं दिलीत त्यांचे प्रत्येकी चार चार संच मागितलेत त्याने. ती पुस्तकं गावच्या मुलांनाही मिळाली पाहिजेत म्हणून शाळेलाच देणार आहे तो. लाडवांच्या नफ्यातून शाळेला जमेल तेवढी मदत करणार आहे.”

गावाहून आल्यावर सदाशिव आजीला सांगत होता,

“तो म्हाद्या आचरेकर भेटायला आला होता. त्याचा जमिनीचा तुकडा विकायचा होता त्याला. सोन्याचा तुकडा आहे ती जमीन म्हणजे! पेराल ते उगवतं. मला मोह झाला होता घ्यायचा. पण म्हाद्याने ते पैसे दारूत उडवले असते. म्हणून मी घेतली नाही ती.”

“अरे वेडा की काय तू, सदाशिवा? तू घेतली नाहीस तरी त्याने दुसऱ्या कुणाला तरी विकलीच असणार ती. व्यसनी माणूस तो! त्याच्या त्या जानकीने काय पाप केलं होतं गेल्या जन्मी कोण जाणे!” आजी हळहळली.

पुढल्या वर्षी लाडवांचा नफा आणि गावकऱ्यांची मदत येवढ्या जोरावर सदाने गावच्या शाळेत प्रौढ शिक्षणमालेचं वाचनालय काढलं. मग त्याने सपाटाच लावला. शाळेच्या वाचनालयाला पुस्तकं, तिथल्या प्रयोगशाळेला उपकरणं, असं करत कित्येकदा पदरमोड करून सदाने शाळेसाठी काम सुरू ठेवलं. पुढेपुढे तर तुळशीचा पगार, तिचा सुगरणपणा संसाराला सतरा ठिकाणी ठिगळं लावायला लागला. पण सदाशिवाला ते कळतच नव्हतं. तो आदर्श शाळेच्या स्वप्नाने झपाटला होता.

मग एक दिवस गणा आणि सदाशिव दोघे मिळून आजीकडे आले.

“आजीनूं! म्हाद्या काल रक्त ओकून मेला,” गणाने बातमी सांगितली.

सदाशिव गप्पच होता. बराच वेळ तो कसलातरी विचार करत होता. मग त्याला शब्द फुटले,

“आजीनूं! तो जमनीचो तुकडो मी घेवक होयो होतो.”

“त्याचं काय तुला आज वाईट वाटतंय बाबा? म्हाद्या दुसऱ्याच्या पैशाने दारू प्याला ती तुझ्या पैशाने प्याला असता, इतकंच ना?”

“नाही आजी, आज ती जमीन माझ्याकडे असती तर मी ती जानकीला परत देऊ शकलो असतो ना!”

परोपकाराची चटक लागलेल्या सदाशिवाला ती संधी हुकल्याची चुटपूट लागली होती.

डॉ.उज्वला दळवी

-ujjwalahd9@gmail.com

(‘दैनिक लोकसत्ता’च्या सौजन्याने)